

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej „Cenzura w PRL”, Warszawa, 27–28 października 2016

Kamila Kamińska-Chełminiak

Zorganizowana przez Zakład Historii Mediów i Książki Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk konferencja naukowa „Cenzura w PRL” była poświęcona cenzurze instytucjonalnej w Polsce w latach 1945–1990.

Konferencja rozpoczęła się od przywitania gości przez prodziekana ds. badań naukowych i współpracy Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW prof. dr. hab. Marka Jabłonowskiego oraz dyrektora Instytutu Historii PAN prof. dr. hab. Wojciecha Kriegseisena. Po uroczystym powitaniu rozpoczęły się wystąpienia gości specjalnych: Janusza Rolickiego, wieloletniego dziennikarza m.in. „Polityki” oraz redaktora naczelnego „Trybuny Ludu”, Kazimierz Orłósia, pisarza i dziennikarza oraz prof. dr. hab. n. med. Zbigniewa Lwa-Starowicza, seksuologa i psychiatry. Dyskusję poprowadził dziennikarz tygodnika „DoRzeczy”, członek Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich – Błażej Torański. Zaproszeni goście podawali przykłady dotyczące cenzurowania ich twórczości w okresie PRL. Z tego grona osobą najbardziej poszkodowaną przez cenzurę był niewątpliwie Kazimierz Orłoś, który kilkanaście lat próbował wydać swoją powieść *Cudowną melinę*, opisującą degrengoladę elity partyjno-milicyjnej na prowincji w okresie rządów Władysława Gomułki. Wobec braku możliwości wydania jej legalnie, w PRL, zrobił to w Instytucie Literackim w Paryżu, czego efektem było zwolnienie go z pracy, znik-

nięcie z krajowego rynku wydawniczego oraz problemy ze Służbą Bezpieczeństwa. Choć, jak sam zauważył, gdyby był obywatelem Związku Radzieckiego, to za to, co zrobił najprawdopodobniej siedziałby w więzieniu lub szpitalu psychiatrycznym, zaś w najgorszym wypadku skazano by go na śmierć. Zainteresowanie publiczności wzbudziły wspomnienia prof. Zbigniewa Lwa-Starowicza, który opowiadał o cenzurowaniu swoich felietonów dotyczących poradnictwa seksuologicznego publikowanych w tygodniku studenckim „ITD”. Rolicki wspominał początki swojej pracy w charakterze reportażysty w „Polityce” i późniejszą karierę w Telewizji Polskiej za czasów prezesury Macieja Szczepańskiego („Krwawego Macieja”). W auli kolumnowej, gdzie odbywała się dyskusja, był również Tomasz Strzyżewski, cenzor zatrudniony w połowie lat 70. ub. wieku w Wojewódzkim Urzędzie Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Krakowie, który w 1977 r. wyjechał do Szwecji, wywołując potajemnie służbowe dokumenty opublikowane następnie w 1977 roku w londyńskim wydawnictwie Aneks pod tytułem *Czarna Księga Cenzury PRL*. Strzyżewski postawił Rolickiemu pytanie, czy rozpoczynając pracę w mediach miał świadomość, że one kłamią i służą zniewalaniu społeczeństwa? Rolicki wyraził pogląd, że Polska była tylko jedna i każdy musiał iść na jakiś kompromis.

Obrady plenarne rozpoczęło wystąpienie Mirosława Chojeckiego, działacza opozycji w PRL i twórcy Niezależnej Oficyny Wydawni-

czej „NOWa”, który opowiadał o cenzurowaniu twórczości Jana Józefa Szczepańskiego oraz narodzinach wydawnictw niezależnych. Prof. dr hab. Kamila Budrowska (Uniwersytet w Białymstoku), autorka kilku książek z zakresu cenzury (głównie w ujęciu literaturoznawczym), dokonała analizy porównawczej mechanizmów funkcjonowania cenzury w trzech państwach byłego obozu socjalistycznego – w Bułgarii, Rumunii oraz na Węgrzech. O praktykach cenzurowalnych w okresie schyłkowego Gierka oraz stanu wojennego opowiadał prof. dr hab. Jakub Z. Lichański (Uniwersytet Warszawski), który postawił tezę, że cenzura instytucjonalna (państwowa) stanowiła jedynie czubek góry lodowej. Istotne miejsce na mapie praktyk cenzurowalnych odegrała w ówczesnym systemie cenzura wydawnicza, wewnątrzredakcyjna oraz autocenzura. Ostatnim prelegentem sesji plenarnej tego dnia był współorganizator konferencji prof. dr hab. Zbigniew Romek (Instytut Historii PAN), autor kilkunastu publikacji na temat cenzury, który opowiadał o ostatnich miesiącach funkcjonowania Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Profesor Romek wyjaśnił, dlaczego rząd Tadeusza Mazowieckiego zwlekał z likwidacją cenzury instytucjonalnej, z czego wynikała ta opieszałość oraz jakie było stanowisko opozycji wobec urzędu, który w Warszawie miał siedzibę na ulicy Mysiej. Poddał również krytyce tezę, w myśl której podczas rozmów toczonych w Magdalence (1988–1989) między ówczesną władzą a opozycją miało dojść do umowy przewidującej dalsze funkcjonowanie GUKPPiW.

Obrady popołudniowe zostały podzielone na trzy równoległe sesje. W pierwszej („Cenzura wobec prasy”) prelegenci skupili się na cenzurowaniu pism katolickich, w tym „Tygodnika Powszechnego”, „Polityki” oraz „Przeglądu Sportowego”. W pierwszej sesji, której moderatorem był dr hab. prof. AMW Bogusław Gogol (Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni) wzięli udział: dr Mariusz Patelski (Uniwersytet

Opolski), który wygłosił referat *Cenzura komunistyczna wobec Kościoła katolickiego i prasy katolickiej w Polsce – casus województwa opolskiego*; dr Evelina Kristanova (Uniwersytet Łódzki) z referatem *Przepuszczone przez cenzurę. Zagadnienia literackie w „Tygodniku Powszechnym” (1945–1953) jako wyraz starcia światopoglądowego środowiska katolików z obozem marksistowskim*; dr Paweł Sasanka (IPN Warszawa) – *Cenzura wobec prasy 1955–1957. Materiały Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk jako źródło do badania kryzysu 1956 r.* oraz dr Piotr Swacha (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego) *Cenzura wobec prasy sportowej w okresie stalinizmu (na przykładzie „Przeglądu Sportowego”)*.

W drugiej sesji („Cenzura wobec literatury”), której moderatorem była dr hab. Marzena Woźniak-Łabieniec (Uniwersytet Łódzki), prelegenci skupili się na cenzurowaniu literatury w PRL oraz NRD. Sesję obejmowały referaty: dr. hab. Marka Rajcha (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) *Instytucja i procedury cenzury literackiej w NRD*; dr hab. Joanny Katarzyny Hobot-Marcinek (Uniwersytet Jagielloński) *Nowofalowy „dramat uczestnictwa”. Cenzura wobec programów poetyckich i twórczej praktyki Pokolenia ’68*; mgr Barbary Tyszkiewicz (IBL PAN) *W strefie buforowej. O (nie)cenzuralnych konsekwencjach politycznego dialogu – casus Jerzego Zawieyskiego*; dr hab. Ewy Matkowskiej (Uniwersytet Wrocławski) *Cenzura literatury polskiej w NRD*; mgr Anny Kister „*Lasy parczewskie*” *Wojciecha Sulewskiego jako przykład cenzury pozainstytucjonalnej*; mgr. Wiktora Gardockiego (Uniwersytet w Białymstoku) *Cenzura PRL wobec literatury polskiej w latach 80. XX wieku. Wybrane przykłady*; mgr Anny Wiśniewskiej-Grabarczyk (Uniwersytet Łódzki) „*O wyższy poziom pracy nad książką*” – *cenzorskie autorefleksje (na podstawie biuletynów informacyjno-szkoleniowych z roku 1953)*.

W trzeciej sesji („Różne oblicza cenzury”), której moderatorem był dr hab. Marek Tobera (Uniwersytet Warszawski), prelegenci skupi-

li się na takich tematach, jak strategię wykluczenia środowisk emigracyjnych przez władze PRL, opór środowisk muzycznych wobec cenzurowaniach ich twórczości, cenzurowanie fotografii, cenzura wojskowa podczas II wojny światowej oraz metody pracy cenzorów w latach 40. XX wieku. Interesujące było wystąpienie poświęcone plakatami propagandowym z okresu PRL analizowanych metodą okulograficzną, polegającą na śledzeniu ruchów gałki ocznej. Trzecią sesję obejmowały referaty dr hab. prof. UwB Violety Wejs-Milewskiej (Uniwersytet w Białymstoku) *Zapis na emigrację – strategie cenzorskiego i środowiskowego wykluczania (kilka kazusów)*; dr hab. prof. UW r Małgorzaty Derkacz (Uniwersytet Wrocławski) *Wytyczne KWPZPR we Wrocławiu w zakresie budowania pozytywnego wizerunku partii i państwa wśród społeczeństwa polskiego (lata 70. XX w.)*; dr Artura Trudzika (Uniwersytet Szczeciński) *Metody oporu mediów i środowisk muzycznych wobec cenzury i represji reżymowych*; mgr. Pawła Miedzińskiego (IPN Oddział w Szczecinie) *Fotografia zatwierdzona. Mechanizmy kontroli w Centralnej Agencji Fotograficznej*; dr Łukasza Szurmińskiego (Uniwersytet Warszawski) *Obraz wroga w propagandzie PRL*; dr. Macieja Wojtackiego (Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu) *Cenzura wojskowa w Polsce w XX wieku. Zarys problematyki badawczej*; mgr. Piotra Donefnera (Instytut Historii PAN) *Na froncie „walki i porozumienia”. Działalność Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w okresie stanu wojennego*; dr Kamili Kamińskiej-Chełminiak (Uniwersytet Warszawski) *O pracy cenzorów w latach 40. ub. wieku*.

Pierwszy dzień wymiany myśli i doświadczeń zakończył się kolacją, podczas której kontynuowano gorące dyskusje nad formami cenzurowania twórczości w PRL.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od dyskusji z udziałem gościa specjalnego, wspomnianego już Tomasza Strzyżewskiego, który zgodził się przylecieć ze Szwecji na zaprosze-

nie organizatorów konferencji. Dyskusję prowadzili dr hab. prof. IH PAN Zbigniew Romek oraz dr Kamila Kamińska-Chełminiak.

Tomasz Strzyżewski opowiadał, w jaki sposób trafił do WUKPPiW w Krakowie, po jakim czasie zorientował się, czym była cenzura oraz jaki miała wpływ na media w PRL. W sierpniu 1975 r. rozpoczął pracę w krakowskim urzędzie kontroli i już po paru tygodniach zdał sobie sprawę, że stał się elementem maszyny kłamstwa. Wrażenie (negatywne) zrobiła na nim treść *Księgi zapisów i zaleceń* – swoistej Biblii cenzorów – w której znajdowały się bieżące wytyczne i instrukcje cenzorskie. Strzyżewski opowiadał, jak dojrzewał do decyzji o wyjeździe z PRL oraz o konsekwencjach swojego czynu. Mówił również, jak został przyjęty przez polską emigrację w Szwecji (w dużej części pomarcową), która potraktowała go z dużą nieufnością, podejrzewając o chęć zbiccia kapitału na wywiezionych dokumentach cenzorskich. Interesującym i wartościowym elementem dyskusji były liczne pytania z sali. Prelegenci dociekali, czy Strzyżewski wiedział, czym jest cenzura i w jaki sposób trafił do tego urzędu. Pytano też o stan wolności słowa w Szwecji. Strzyżewski, odnosząc się do tego pytania, stwierdził, że media szwedzkie są zdominowane przez osoby o poglądach lewicowych oraz kilka klanów rodzinnych, które opanowały rynek medialny w tym państwie.

Po zakończeniu dyskusji rozpoczęła się praca w dwóch panelach. W czwartej sesji („Perspektywa regionalna”), której moderatorem był dr Piotr Swacha (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego), prelegenci skupili się na takich tematach jak: cenzurowanie prasy lokalnej, działalność Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie, działalność wojewódzkich urzędów cenzury w stanie wojennym oraz cenzurowanie wystąpień scenicznych. Sesję obejmowały referaty dr. hab. prof. AMW Bogusława Gogola (Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni) *Cenzura a kaszubski „separatyzm”. Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy,*

Publikacji i Widowisk w Gdańsku wobec dwutygodnika „Kaszëbë” 1957–1961; dr. hab. prof. UWM Zbigniewa Anculewicza (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski) *„Odwilż” w olsztyńskiej cenzurze. Działalność Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie w latach 1954–1958*; dr. hab. prof. IH PAN Agnieszki J. Cieślikowej (Polska Akademia Nauk) *Szkic do portretu krakowskiego cenzora. Roman Szydłowski i inni*; dr. Moniki Komanieckiej (IPN Kraków) *Działalność Wojewódzkich Urzędów Cenzury w okresie stanu wojennego*; dr. Jacka Wojsława (Uniwersytet Gdański) *Rysowanie obrazu „propagandy sukcesu” w „Głosie Wybrzeża” w przededniu sierpniowego przełomu (do 14 sierpnia 1980 r.) w świetle wybranych zaleceń cenzorskich GUKPPiW i instrukcji Wydziału Prasy, Radia i Telewizji KC PZPR*; mgr. Katarzyny Smyczek (Uniwersytet Łódzki) *„Picie pod ustawę przestaje być prywatną sprawą pijącego”*. *O politycznej szkodliwości tekstów satyrycznych Ryszarda Marka Grońskiego prezentowanych na scenach łódzkich teatrów oraz na łamach lokalnych czasopism w latach 1956–1961*.

Ostatnia sesja dotyczyła cenzurowania nauki i sztuki, a jej moderatorem był dr Paweł Sasanka (IPN Warszawa). Wzbudziła ona największe zainteresowanie spośród wszystkich paneli (za wyjątkiem sesji plenarnej). W sali obecnych było kilkadziesiąt osób. Prelegenci skupili się na takich tematach, jak cenzurowanie kinematografii, autocenzurowanie *Dzienników* przez Mieczysława F. Rakowskiego, który – zdaniem autora referatu – wykreował się na analityka-wizjonera, cenzurowanie map, atlasów szkolnych oraz sztuk wizualnych. Piątą sesję obejmowały referaty dr. hab. Beaty Koponskiej (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie) *Cenzura wobec map i atlasów szkolnych*; dr. hab. Marzeny Woźniak-Łabieniec (Uniwersytet Łódzki) *„Akt stwórczy” czy „gra*

przypadku”. *Cenzura jako moderator dyskusji światopoglądowych (na wybranym materiale GUKPPiW*; mgr. Michała Studniarka (Instytut Historii PAN) *Od „Robinsona warszawskiego” do „Miasta nieujarzmionego” – studium przypadku*; mgr. Michała Przeperskiego (IPN Warszawa) *Przypadki Mieczysława F. Rakowskiego – między cenzurą a autocenzurą*; dr. Jakuba Dąbrowskiego (Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie) *Produkowanie estetyk, produkowanie podmiotu – początki odwilży i wolność twórcza w sztukach wizualnych* oraz mgr. Rafała Wardzińskiego (Uniwersytet Warszawski) *Cenzura w kinematografii*.

Po wygłoszeniu referatów rozpoczęła się dyskusja, w której uczestniczył pracownik Archiwum Akt Nowych. Wyjaśnił on, że jest jedną z dwóch osób, które opracowują wyłączone z użytku zespół Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Pracownik AAN próbował wyjaśnić, dlaczego dokumenty cenzury – tak ważne dla badaczy – są wyłączone z użytku i jak długo mogą jeszcze potrwać prace nad tym zespołem (trzy, cztery lata). Jego argumenty spotkały się z umiarkowanym zrozumieniem lub jego zupełnym brakiem. Zespół GUKPPiW został wyłączony z użytku 1 stycznia 2012 r., co uniemożliwia wgląd w akta cenzury oraz naukowe analizy spuścizny tego urzędu. Podczas rozmów kularowych zastanawiano się, dlaczego nie wyłączono rzeczonoego zespołu, który liczy przeszło 190 metrów, z udostępniania fragmentarycznie i dlaczego jego opracowywaniem zajmują się tylko dwie osoby. Konsternację wśród niektórych uczestników konferencji wywołało stwierdzenie pracownika AAN, że „jeśli się czegoś bardzo pragnie, to trzeba na to czasem poczekać...”.

Pokłosem ogólnopolskiej konferencji będzie monografia naukowa poświęcona cenzurze w PRL, która ukaże się w 2017 r.